

Κοινωνία, οικογένεια και γυναίκα στις μουσουλμανικές μειονότητες της ελληνικής Θράκης

1. Εισαγωγή

Η οικογένεια στη μουσουλμανική κοινωνία της ελληνικής Θράκης και ο ρόλος της γυναίκας μέσα σ' αυτήν επηρεάστηκε από πολλούς παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στη μεταπολεμική διάρθρωση του χώρου.¹ Η ισλαμική θρησκεία, η δομή της μουσουλμανικής κοινωνίας, η οικονομία και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις από τη Συνθήκη της Λωζάννης και μετά, επηρέασαν την κοινωνία της ελληνικής Θράκης και τις μουσουλμανικές μειονότητες.

Στο κείμενο χρησιμοποιείται ο όρος «ελληνική Θράκη», για να αποδοθεί η περιοχή που περικλείεται μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου, από τα δυτικά προς τα ανατολικά και μεταξύ Βουλγαρίας και Θρακικού Πελάγους από βόρεια προς νότια. Η απόδοση του όρου ελληνική Θράκη αντί του «Δυτική Θράκη» θεωρείται επιβεβλημένη αφού η έννοια «Δυτική Θράκη» εξετάζει το χώρο από την τουρκική γεωγραφική,

---

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Ο Θεοφάνης Μαλκίδης είναι λέκτορας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

1. Oran B., *Türk-yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* (Το πρόβλημα της Δυτικής Θράκης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις), Ankara, 1986

εθνική, ιστορική, πολιτική και ιδεολογική σκοπιά.²

Ακόμη χρησιμοποιείται ο όρος «μουσουλμανικές μειονότητες» και όχι «μουσουλμανική μειονότητα». Στην ελληνική Θράκη βιώνουν τρεις μουσουλμανικές ομάδες, οι «τουρκογενείς ή τουρκοφανείς», οι Πομάκοι και οι Αθίγγανοι. Η ύπαρξη μουσουλμανικών μειονοτήτων και όχι μίας μουσουλμανικής στηρίζεται στην ύπαρξη διαφορετικών εθνοτικών ομάδων και στη Συνθήκη της Λωζάννης.³ Ουσιαστικά όμως η κοινωνική πραγματικότητα στην περιοχή,⁴ δηλαδή η ύπαρξη διαφορετικών μουσουλμανικών ομάδων – το 1923 υπήρχαν και Γιουρούκοι, Τσερκέζοι, Κούρδοι, Άραβες, Αιγύπτιοι, κ. ά., οι οποίοι σχεδόν εξαφανίστηκαν⁵ – είναι αυτή που συνηγορεί στην υιοθέτηση του όρου «μουσουλμανικές μειονότητες».

Η ένταξη της Τουρκίας στο NATO το 1952, ώθησε τη γειτονική χώρα

2. Ο όρος «Δυτική Θράκη» εμφανίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα και συμπίπτει με την κατάρρευση της οθωμανικής κυριαρχίας και τη διχοτόμηση της ενιαίας Θράκης. Οι διασυμμαχικές δυνάμεις κατοχής από το 1918 και έπειτα, επιβάλλουν την ονομασία «Δυτική Θράκη», που είχαν παραλάβει από τους Οθωμανούς («Τουρκική Δημοκρατία της Δυτικής Θράκης»), ενώ η Ελλάδα αγνόησε το τίτλο και υιοθέτησε το όρο «Γενική Διοίκηση Θράκης». Βλ. Λιάπης, Α. «Θράκη ή Δυτική Θράκη;», *Ενδοχώρα*, τεύχ. 24 (1993) σελ. 24-25.

3. Βλ. Συνθήκη της Λωζάννης, Τμήμα Ε΄, Προστασία των μειονοτήτων Άρθρα 37-45 «*Τα αναγνωρισθέντα διά των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητάς αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν των εν εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητάς*». Υπουργείο Επί των Εξωτερικών, 1923, Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο.

4. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η άποψη για περισσότερες από μία μουσουλμανικές μειονότητες προέκυψε από τη διαφορετική καταγωγή των πληθυσμών αυτών. Βλ. σχετικά Λιάπης Α., *Η υποθηκωμένη γλωσσική ιδιαιτερότητα των Πομάκων*, Κομοτηνή, 1995, Χιδήρογλου Π., *Οι Έλληνες Πομάκοι και η σχέση τους με την Τουρκία*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 1989, όπου παρατίθενται και οι απόψεις των G. Meyer, L. Geitler, K. Jirecek, F. R. Mauncel, A. Tomaschek, F. Schultze, G. Ischirkoff, και Ν. Μοσχόπουλου, για την καταγωγή των Πομάκων.

5. Οι μεταρρυθμίσεις του Μουσταφά Κεμάλ, οι οποίες εισήχθησαν και στην ελληνική Θράκη, συνάντησαν μεγάλη αντίδραση από τους μουσουλμάνους, που βρισκόνταν σε διαμάχη με τον νέο ηγέτη της Τουρκίας. Η αντίδραση αυτή συζητήθηκε στις επαφές Βενιζέλου – Μουσταφά Κεμάλ – Ισμέτ Ινονού το 1930 και η τουρκική πλευρά απαίτησε την απέλαση των πολιτικών και θρησκευτικών προσωπικοτήτων των μουσουλμανικών μειονοτήτων, απαίτηση η οποία ικανοποιήθηκε, με την απέλαση των αποκαλούμενων «παλαιομουσουλμάνων», βλ. Τσούμης Κ., *Η μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις (1923-1940)*. Ιστορία - Πολιτική - Παιδεία, Θεσσαλονίκη, 1994.

να εκμεταλλευθεί τα ψυχροπολεμικά δεδομένα και απαιτήσε από την Ελλάδα, να διδάσκονται οι Πομάκοι και οι Αθίγγανοι την τουρκική γλώσσα. Οι πιέσεις προς την Ελλάδα θα κορυφωθούν το 1955, όταν καταργήθηκε ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας των μουσουλμανικών μειονοτήτων και μετατράπηκαν σε μία μειονότητα.⁶ Της ίδιας αντίληψης αποτελούν και τα ελληνοτουρκικά μορφωτικά πρωτόκολλα του 1951 και 1968, που είχαν σαν αποτέλεσμα την καθιέρωση διδασκαλίας της τουρκικής γλώσσας σε όλες τις μειονοτικές ομάδες.⁷ Παράλληλα, την ίδια περίοδο η περιοχή έμεινε έξω από τους προγραμματισμούς ανάπτυξης της, με αποτέλεσμα ο μιν χριστιανικός πληθυσμός να μεταναστεύσει στο εξωτερικό και το εσωτερικό, ο δε μουσουλμανικός να βιώσει καταπιέσεις στη γλώσσα και στην ελευθερία κινήσεων. Το πιο γνωστό παράδειγμα αποτελεί η ύπαρξη επιτηρούμενης ζώνης στις περιοχές όπου ζούσαν οι Πομάκοι.

Το κείμενο στοχεύει στην ανάδειξη του ζητήματος της οικογένειας και της γυναίκας στη μουσουλμανική κοινωνία στην ελληνική Θράκη. Περιγράφονται τα θέματα του γάμου και του διαζυγίου και δίνεται η κατάσταση που βιώνει η μουσουλμάνα γυναίκα, η οποία κατέχει μειονεκτική θέση στην τοπική κοινωνία.

2. Η οικογένεια στις μουσουλμανικές μειονότητες

Όπως συμβαίνει σε κάθε παραδοσιακή κοινωνία, παρά τις κατά καιρούς επεμβάσεις για την εκκοσμίκευσή της,⁸ υπάρχει μια αντίδραση,

6. Με τα ΝΔ 2203/52 και ΝΔ 3065/54 το ελληνικό κράτος μετά από διάβημα του Τούρκου πρέσβη στην Αθήνα, Cemal Husni στον πρωθυπουργό Α. Παπάγο, αποφασίζει την χρήση «εφ' εξής εις πάσαν περίπτωσιν του «Τούρκος-Τουρκικός» αντί του τούτου «Μουσουλμάνος -Μουσουλμανικός». Οι δήμαρχοι και πρόεδροι Κοινοτήτων υποχρεώνονται να εφαρμόσουν την παραπάνω οδηγία, αντικαθιστώντας σε πρώτη φάση επιγραφές που αναφέρουν το θρησκευτικό και όχι το εθνικό χαρακτηρισμό των μειονοτήτων. «κατό-πιν διαταγής του κ.Προέδρου της Κυβερνήσεως». βλ. Μαλικίδης Φ., «Η πολιτική της Ελλάδας και της Τουρκίας για τη Θράκη μετά την ένταξή τους στο ΝΑΤΟ». Τετράδια, τ. 42, (1998) σελ. 51-61.

7. Με το Ελληνοτουρκικό Μορφωτικό Πρωτόκολλο που υπογράφηκε το 1968, επισημοποιείται η πρακτική που ίσχυε ως τότε (Ελληνοτουρκική Μορφωτική Συμφωνία 1951) βάσει της οποίας η διδασκαλία των μαθημάτων της Ιστορίας, της Γεωγραφίας, της Πατριδογνωσίας και της Ελληνικής Γλώσσας θα γινόταν στην ελληνική γλώσσα, ενώ όλα τα υπόλοιπα στην τουρκική (άρθρο 1 παράγραφος α και β). Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι καθιερώνεται σαν επίσημη γλώσσα η Τουρκική. Παναγιωτίδης, Ν., Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας. Αλεξανδρούπολη, Γνώμη 1996.

8. Βλ. Moghadam V., *Women, work, economic reform in the Middle East & North*

στις εξωσυζυγικές σχέσεις, τα νόθα τέκνα και την αδικαιολόγητη αγαμία. Η αγαμία του άνδρα θεωρείται, θρησκευτικά, μη αποδεκτή και κοινωνικά επιλήψιμη, εκλαμβάνεται ως αμαρτωλό, αναμειγμένο με το μη φυσιολογικό, ως κακό και γι' αυτό ο άγαμος αντιμετωπίζεται ύποπτα από την κοινωνία και το στενό του οικογενειακό του περιβάλλον.

Αντίθετα, η άγαμη γυναίκα, αντιμετωπίζεται με οίκτο ως δυστυχημένη ύπαρξη, γιατί δεν προτιμήθηκε για σύζυγο από κανέναν άνδρα.⁹ Η οικογενειακή δομή που κυριαρχεί στους μουσουλμάνους και ιδιαίτερα στον αγροτικό χώρο όπου οι κοινωνικές αλλαγές γίνονται με αργούς ρυθμούς,¹⁰ είναι της πατριαρχικής εκτεταμένης οικογένειας. ¹¹ Έγγαμοι γιοι, νύφες και εγγόνια βρίσκονται κάτω από την κοινή πατρική εξουσία. Αυτό σημαίνει ότι άνδρας είναι ο αφέντης του σπιτιού. Γνώμη των άλλων μελών της οικογένειας είναι η δική του γνώμη. Αυτός εξουσιάζει και διαχειρίζεται έμψυχα και άψυχα.¹² Ο πατέρας-αφέντης διαμορφώνει τον οικογενειακό σχεδιασμό, υλοποιεί την κατανομή εργασιών μεταξύ των μελών της οικογένειας, ενώ η εξουσία του σε πολλές περιπτώσεις φτάνει στο σημείο, ώστε να καθορίζει την μοίρα κάθε μέλους. Υποστηρίζεται, ότι μπορεί σήμερα να συνεχίζεται αυτή η νοοτροπία, όχι όμως σε τόσο δεσποτικές μορφές, αφού τώρα τα μέλη της οικογένειας έχουν προσωπική γνώμη και συμμετέχουν σε μικρό ωστόσο βαθμό στη διοίκηση της οικογένειας.¹³ Ο άνδρας όμως εξακολουθεί να είναι ο αφέντης στο σπίτι και όλοι οι άλλοι υπακούουν. Παράλληλα, ο γηραιότερος άνδρας της οικογένειας συμμετέχει και αυτός στη διοίκηση της οικογένειας με το σημαντικό συμβουλευτικό του ρόλο και λόγο.

Σπουδαιότερος λόγος, για το γεγονός ότι ο θεσμός της οικογένειας δεν εμφανίζει σημαντική αλλαγή στη δομή και τη λειτουργία της, είναι ότι οι σχέσεις στην ύπαιθρο δεν σημείωσαν μεγάλη διαφοροποίηση σε σχέση με αυτές του παρελθόντος. Συνήθως η οικογένεια πατριαρχικής

Africa, London, 1998, p.54.

9. Σαρής Ν., *Η οικογένεια στην Τουρκία*, Αθήνα, Ρήσος 1990.

10. Βλ. Μαλκίδης Θ., *Προσαρμογή και συγκρότηση της αγροτικής κοινωνίας στο ελληνικό κράτος*, Αθήνα, Γόρδιος 2001, σελ. 32-45.

11. Τσιμπιρίδου Φ., «Εθνολογική έρευνα σ' ένα χωριό της ορεινής Ροδόπης: Συμβολή στη μελέτη των συγγενικών δεσμών», *Θρακική Επετηρίδα*, τ. 6, (1985-1986), σελ. 213-223.

12. Μυλωνάς Π., *Οι Πομάκοι της Θράκης*, Αθήνα, Ρήσος 1990, σελ. 53.

13. Θεοχαρίδης Π., *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης, Ιστορία, καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, λαογραφικά*, Ξάνθη, ΠΑΚΕΘΡΑ 1995, σελ. 297.

μορφής αποτελεί παραγωγική μονάδα στο χωριό, μονάδα στην οποία ο νέος βρίσκει δουλειά στα χωράφια ή στα κοπάδια ζώων του πατέρα του. Ακόμη υπάρχει λειτουργική σχέση ανάμεσα στο γάμο και την πατριαρχική οικογένεια. Τα έξοδα της τελετής του γάμου μαζί με την προίκα που δίνονται στη νύφη από το γαμπρό, είναι δυσανάλογα μεγάλα σε σχέση με τη δυνατότητα που μπορεί να έχει ένας νέος του χωριού, γι' αυτό και τις δαπάνες του γάμου αναλαμβάνει ο πατέρας του γαμπρού, ο οποίος συμβάλλει και στην καθοδήγηση του νέου ζευγαριού. Αυτό δημιουργεί την υποχρέωση στο γαμπρό και τη νύφη και ειδικά στη δεύτερη, να παραμένουν μετά το γάμο τους στην οικογένεια του γαμπρού, προκειμένου με την εργασία τους, να συμβάλουν στην απόσβεση της δαπάνης του γάμου.

Τα τελευταία χρόνια ο τύπος της εκτεταμένης πατριαρχικής οικογένειας υποχωρεί, δίνοντας τη θέση της στην πυρηνική οικογένεια. Ωστόσο, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις και οι ρόλοι μέσα στη οικογένεια δεν έχουν αλλάξει. Ο άνδρας εργάζεται έξω από το σπίτι και η γυναίκα αναλαμβάνει την φροντίδα και την ευθύνη του νοικοκυριού, αφού ανέκαθεν γινόταν διάκριση ανάμεσα σε ανδρικούς και γυναικείους ρόλους.

Το διπλό κριτήριο που καθιερώνει ο ισλαμικός νόμος ανάμεσα στα φύλα είναι τόσο έντονο εις βάρος της γυναίκας, ώστε να την μεταβάλλει ουσιαστικά σε άνθρωπο δεύτερης κατηγορίας. Με αυτό τον τρόπο οι γυναίκες από πολύ νωρίς μπαίνουν κάτω από την εξουσία όλων των μελών της οικογένειας και φυσικό είναι να μειονεκτούν έναντι των αγοριών. Η γυναίκα μαθαίνει από πολύ μικρή να φοβάται και να σέβεται τον άνδρα της. Ο σύζυγος της είναι ο «αφέντης» της. Οποιαδήποτε ανυπακοή είναι αδιανόητη. Άλλωστε και η προίκα που καταβάλλεται στη γυναίκα από τον άνδρα κατά το γάμο κινείται στη κατεύθυνση, ότι κάθε γυναίκα έχει την τιμή της. Αυτό συντελεί αποφασιστικά στην αύξηση της υποτέλειάς της στον άνδρα ο οποίος αφού πλήρωσε, νομιμοποιείται να απαιτεί τυφλή αφοσίωση. Έτσι, η γυναίκα δεν συμμετέχει στις κοινωνικές εκδηλώσεις, είναι κλεισμένη στο σπίτι, όπου είναι αναγκασμένη να ασχολείται με τις οικιακές εργασίες. Το γεγονός ότι οι ρόλοι των δύο φύλων διαμορφώνονται από το Κοράνι σε συνάρτηση με το γεγονός ότι στη μουσουλμανική κοινωνία σημαντικά πεδία συμβίωσης, που ανάγονται στο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο, ρυθμίζονται από τον μουσουλμανικό νόμο για τις αρμοδιότητες του μουφτή¹⁴

14. Άρθρο 5 του Ν. 1920/1991.

έχει ως αποτέλεσμα, η ισλαμική παράδοση να αποβαίνει ο αποκλειστικός παράγοντας διαμόρφωσης των οικογενειακών δεδομένων.¹⁵

Έτσι, μέσα σ' αυτό το πλέγμα των έννομων σχέσεων που καθορίζουν την οικογενειακή ζωή, η κοινωνική στατικότητα και η έλλειψη δυνατότητας προσαρμογής και αλλαγής, διαμορφώνουν μια πραγματικότητα, στην οποία η ανισότητα των δύο φύλων αποτελεί καθημερινότητα. Βεβαίως μπορεί να υποστηριχθεί ότι η δικαστική αρμοδιότητα του μουφτή είναι προαιρετική και οι ρυθμίσεις του ελληνικού δικαίου που καθορίζουν αυτά τα ζητήματα για όλους τους πολίτες είναι πιο συμφέρουσες για τη γυναίκα, άρα υπάρχει η δυνατότητα να επιτευχθεί η άμβλυνση της ανισότητας των δύο φύλων. Αυτό όμως δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα, γιατί οι μουσουλμάνες σε ό,τι σχετίζεται με υποθέσεις οικογενειακής φύσης, δεν προσφεύγουν στα ελληνικά δικαστήρια για την επίλυση των διαφορών τους, γιατί αυτό αντίκειται στην αντίληψη για τους ρόλους, που προβλέπει η θρησκεία και η λειτουργία της οικογένειας.¹⁶

Τα τελευταία χρόνια πολλοί μουσουλμάνοι επηρεασμένοι από δυτικά πρότυπα, διακήρυξαν τη χειραφέτηση της γυναίκας και την προβολή της θέσης της στην κοινωνία ως ισότιμης με τον άνδρα. Υποστήριξαν ότι η ελευθερία των γυναικών αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ελευθερία της κοινωνίας. Οι πρωτοβουλίες αυτές εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο να γίνει διαχωρισμός του κράτους από τη θρησκεία και να μειωθεί η κυριαρχία του ισλαμικού νόμου.

Με την εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση των κοινωνιών, όλο και περισσότερες γυναίκες ενσωματώνονται στο εργατικό δυναμικό και η πυρηνική οικογένεια κερδίζει έδαφος. Αυτό εμφανίζεται με τη συμμετοχή της μουσουλμάνας στις αγροτικές ασχολίες και στην απασχόληση σε θέσεις χαμηλής εξειδίκευσης. Από την άλλη πλευρά, η συγκέντρωση της δύναμης στο τουρκικό κράτος που αποτελεί πρότυπο συμπεριφοράς και η απαλλαγή της κοινωνίας από τα θεοκρατικά στοιχεία, έχει καταργήσει την πολυγαμία και έχει αλλάξει τη νομική θέση της γυναίκας. Έτσι, οι γυναίκες έχουν το δικαίωμα να θέτουν περιοριστικούς όρους στα συμβόλαια γάμων.¹⁷ Ωστόσο, επειδή τα εθιμικά στοιχεία είναι

15. Βλ., Μέκος Ζ., *Οι αρμοδιότητες του Μουφτή και η ελληνική νομοθεσία*. Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας 1991, σελ.78. Γεωργούλης Σ., *Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή ένομη τάξη*, Αθήνα - Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας 1992, σελ.98.

16. Μιχαϊδής Σ., *Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική ένομη τάξη*, Αθήνα - Κομοτηνή, Α.Σάκκουλας 1990, σελ. 362.

17. Lapidus J., *A history of islamic societies*, Cambridge 1988, σελ. 891.

διαποτισμένα από το Ισλάμ και δεδομένου ότι η πίστη, τα δικαιώματα, τα καθήκοντα του κάθε μέλους της οικογένειας συγκροτούν το θεσμό της κοινότητας των πιστών και τον τόπο της κοινωνικής και θρησκευτικής συνάντησης, δεν επιτρέπουν μεγάλες αλλαγές.¹⁸

Όλα αυτά, δεν σημαίνουν πως η θέση της γυναίκας δεν άλλαξε, όμως η θέση και τα δικαιώματα της γυναίκας, προσδιορίζονται από το Κοράνι και η θρησκεία λειτουργεί ως καταφύγιο, κάθε φορά που υπάρχει συναίσθημα ανασφάλειας.¹⁹ Έτσι, μ' αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονται οι πολιτιστικές αξίες, οι οποίες υιοθετούνται από την παιδική ηλικία, για να βιώνίζουν και ν' αναπαράγουν τους ανδρικούς και γυναικείους ρόλους.

3. Ο γάμος

Αναφέραμε ότι οι ιδέες του Ισλαμισμού είναι ταυτισμένες με την αίγλη και το μεγαλείο της αρρενοκρατίας, ενώ η μουσουλμάννα με το γάμο περνά σε ένα δεύτερο στάδιο υποταγής, που συνεχίζει το πρώτο στην πατρική οικία. Από την εξάρτηση και την υποταγή στις εντολές του πατέρα περνά πολλές φορές ακόμη και με βία, στην εξάρτηση και υποταγή στις επιθυμίες του συζύγου και των συγγενών του. Στο σεξουαλικό πεδίο, ο ανδρικός ρόλος είναι κυρίαρχος, ενώ ο γυναικείος παραμένει παθητικός και υποταγμένος στην ανδρική πρωτοβουλία και επιθυμία. Ο έρωτας από μια σχέση ισότιμη, καρπός της αμοιβαίας έλξης και συμπάθειας, στερείται του ψυχικού στοιχείου και καταντά μια σχέση, που ρυθμίζεται απ' τους κανόνες της καθηκοντολογίας και οι σχέσεις των συζύγων παραμένουν τυπικές.²⁰

Στις μουσουλμανικές μειονότητες, όπου η κοινωνική διαστρωμάτωση είναι παγιωμένη, η κοινωνική κινητικότητα βρίσκεται σε χαμηλά έως μηδενικά επίπεδα. Η ανάδειξη των προσώπων πραγματοποιείται με εξωγενείς και όχι κοινωνικές παρεμβάσεις (τουρκικό κράτος, τουρκικό προξενείο) και οι ρόλοι παραδίνονται από μια γενιά στην άλλη. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στην ύπαιθρο όπου υποβόσκουν και οι ενδομειονοτικές διαμάχες μεταξύ της πομακικής ομάδας που συγκρούεται με

18. Πατέλου Κ., *Πολιτική Ιστορία του ισλαμικού χώρου*, Αθήνα 1987, σελ. 56.

19. Σαρρής Ν., *Η οικογένεια στην Τουρκία*, Αθήνα, Ρήσος 1990, σελ.115.

20. Γιαννουλάτος Α., *Ισλάμ. Θρησκευσιολογική Επισκόπηση*, Αθήνα, Έθνη και Λαοί, 1975, σελ.195.

την «τουρκοφανή-τουρκογενή» και η «τουρκοφανής-τουρκογενής» που συγκρούεται με την αθιγγάνικη.²¹

Οι μουσουλμάνοι μπορούν να τελέσουν θρησκευτικό ή πολιτικό γάμο, ωστόσο, η πλειοψηφία τους προτιμά το θρησκευτικό. Σχέσεις επιγαμίας, ανάμεσα στους σουνίτες και σιίτες, δεν υπάρχουν, όπως δεν υπάρχουν και μεταξύ μπεκτασήδων και ορθοδόξων σουνιτών.²² Ακόμη οι «τουρκογενείς ή τουρκοφανείς» μουσουλμάνοι της Θράκης όπως και οι Πομάκοι δεν συνάπτουν γάμους με τους Αθιγγάνους.

Οι θυγατέρες και οι γιοι, ιδιαίτερα οι πρώτες, σπανίως επιλέγουν το σύντροφό τους μόνες τους, χωρίς δηλαδή τη γονεϊκή συγκατάθεση και κυρίως του πατέρα. Το κορίτσι παντρεύεται στην ηλικία 16 έως 20 ετών. Όταν ένας νέος θελήσει να παντρευτεί, εκμυστηρεύεται στους γονείς του την πρόθεσή του και ταυτόχρονα εκδηλώνει την προτίμησή του για την κοπέλα. Η μητέρα του νέου αναθέτει σε συγγενικά της πρόσωπα να διερευνήσουν τις προθέσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος του κοριτσιού. Αν η απάντηση είναι θετική, τότε γίνεται ο αρραβώνας, που συνίσταται στην ανταλλαγή δώρων. Μετά τον αρραβώνα και πριν από το γάμο υπάρχει ένα στάδιο, το νικιάχ, που είναι η οριστικοποίηση και η δέσμευση των μελλονύμφων, με την υπογραφή συμφωνητικού ενώπιον του ιμάμη, σε ό,τι αφορά τις γαμήλιες παροχές.

Οι παροχές, το *μεχρ* (*mehr*) και το *μπασλίκ* (*baslik*), που αποτελούν συστατικό στοιχείο του γάμου, είναι χρηματικά δώρα που παρέχονται από το γαμπρό στη νύφη ή στην οικογένειά της. Το *μεχρ* που δίνεται στη νύφη έχει την έννοια της εγγύησης, δηλαδή ότι δεν θα την εγκαταλείψει ο σύζυγος της και εκτεθεί, γεγονός που στιγματίζει τη μουσουλμάννα για όλη της τη ζωή.²³ Το *μπασλίκ* είναι παροχή που καταβάλλει ο γαμπρός στον πατέρα της νύφης, ως έξοδα ανατροφής, απώλειας εργατικών χεριών, αφού μαζί με την τεκνοποιία, η εργασία αποτελεί υποχρέωση της γυναίκας. Όλη η διαδικασία του γάμου, επειδή είναι πολύ δαπανηρή, παρακάμπτεται απ' τους μελλονύμφους με την εκούσια «απαγωγή». Η προίκα όμως τελικώς δεν αποφεύγεται, αφού ύστερα από την «ανεύρεση» των μελλονύμφων, αυτοί παρουσιάζονται στον μουφτή, όπου ο θρησκευτικός ηγέτης υποχρεώνει το γαμπρό σε

21. Ζεγκίνης Ε., *Οι μουσουλμάνοι αθίγγανοι της Θράκης*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 1994, σελ. 56.

22. Ζεγκίνης Ε., *Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διάδοσης του μουσουλμανισμού στον ελληνικό χώρο*. Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 1988, σελ. 56.

23. Κοντός Π., *Οι μουσουλμάνοι του Διδυμοτείχου*, Διδυμοτείχο 1984, σελ. 29.

προίκα. Παρ' όλα αυτά η θέση της γυναίκας έχει αποδυναμωθεί και γι' αυτό οι απαιτήσεις της λιγοστεύουν, ωστόσο αυτές καταγράφονται στο προικοσύμφωνο.

Ειδικότερα στους Πομάκους, όταν ο νέος αρραβωνιαστεί, είναι υποχρεωμένος να δώσει τη βέρα. Αν δεν διαθέτει χρήματα, μπορεί εναλλακτικά να δώσει ένα ζώο ή κτήμα, και στην περίπτωση αυτή ο αρραβωνιαστικός υπογράφει και τη σχετική απόδειξη, το πωλητήριο συμβόλαιο (σενέτ). Πάλι στους Πομάκους, αν κάποιος συζεί με γυναίκα χωρίς νόμιμο γάμο διαπράττει μεγάλη αμαρτία και η παράνομη αυτή συμβίωση θεωρείται ηθικό στίγμα για όλο το χωριό. Όλοι οι χωρικοί είναι εναντίον του ζευγαριού και το αναγκάζουν ή να συνάψει γάμο ή να χωρίσει. Σε περίπτωση που δεν υπακούσει στις συμβουλές της κοινωνίας, η τιμωρία είναι για τον άνδρα ξυλοδαρμός και διώξιμο από το χωριό του ζευγαριού. Το παιδί που γεννιέται από μη παντρεμένους γονείς, θεωρείται περιθωριακό και είναι μεγάλη ντροπή για αυτό, που το συνοδεύει σε όλη του τη ζωή. Παλιότερα, για να αποφύγει η μουσουλμανική κοινωνία τη ντροπή, έδεναν μια πέτρα στο λαιμό του παιδιού και το έπνιγαν σε ποτάμι. Αν το γεγονός παρά τις προφυλάξεις γινόταν γνωστό, τότε το έκθετο παιδί το κρεμούσαν δημοσίως σε δέντρο, προς «συμμόρφωση».

4. Το διαζύγιο

Τα τελευταία χρόνια παρουσιάζεται μια διχογνωμία στους ισλαμικούς κύκλους, τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στην ελληνική Θράκη, σε ό,τι αφορά την ερμηνεία των ισλαμικών κανόνων. Υπάρχουν οι παραδοσιακοί και οι σύγχρονοι ερμηνευτές του Κορανίου, όπου ανάμεσά τους αναπτύσσεται ολοένα και μεγαλύτερη διαμάχη. Οι παραδοσιακοί πιστεύουν ότι οι κανόνες του Κορανίου είναι σταθεροί και είναι σαφείς για τη θέση της γυναίκας. Το Κοράνι απαιτεί απ' αυτήν να είναι στο σπίτι, να μην έχει κοινωνική ζωή, να υποτάσσεται στους άνδρες για να προστατεύει την σεμνότητά της, συστατικό στοιχείο του επιτυχημένου γάμου. Οι κανόνες του Κορανίου, που ρυθμίζουν τα θέματα γάμου και διαζυγίου πρέπει να μείνουν αναλλοίωτοι.

Από την άλλη πλευρά, αυτοί που ερμηνεύουν το Κοράνι με ένα πιο σύγχρονο πνεύμα, διατείνονται ότι αυτοί οι κανόνες που αναφέρονται στη θέση της γυναίκας, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εθιμικές εντολές παρά ως νομικές απαιτήσεις. Οι ίδιοι πιστεύουν ότι η προσαρμογή των κανόνων αυτών στις σύγχρονες συνθήκες είναι απαραίτητη.

Αυτή η διαμάχη βεβαίως έχει και πολιτικές προεκτάσεις που σχετίζονται με τη διαμάχη σε ό, τι αφορά την Τουρκία ως πρότυπο κοσμικού κράτους που κρατά όμως την πίστη ως βασικό στοιχείο του έθνους και της παράδοσης και τις λοιπές χώρες που ρέπουν προς την ισλαμοκρατία. Η οικογένεια και η θέση της γυναίκας είναι από τους βασικούς άξονες αυτής της διαμάχης, που ξεκινά από την απαγόρευση της δημόσιας παρουσίας της γυναίκας με ισλαμικά χαρακτηριστικά στην Τουρκία και την ανοχή σε άλλες μη συμβατές με τον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους και καταλήγει μέχρι τη θανάτωση των μοιχαλίδων μουσουλμάνων στο Ιράν.

Στους μουσουλμάνους κυριαρχεί η παραδοσιακή ερμηνεία των ισλαμικών κανόνων. Τα διαζύγια που παρατηρούνται, είναι για λόγους κυρίως ηθικής και λιγότερο ως αποτέλεσμα ασυμφωνίας χαρακτήρων. Η διαδικασία του διαζυγίου ελέγχεται από τον μουφτή, ο οποίος εποπτεύει την εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου. Στην αρχή καταβάλλει προσπάθειες να μεταπείσει τους συζύγους που ζητούν διαζύγιο, όταν όμως διαπιστώσει ότι οι διαφορές τους είναι αγεφύρωτες, τότε με απόφασή του λύεται ο γάμος.²⁴ Η λύση του γάμου αποτελεί ουσιαστικά προνόμιο του άνδρα. Ο σύζυγος έχει το δικαίωμα να παρουσιαστεί στον μουφτή, να δηλώσει ότι θέλει να χωρίσει τη γυναίκα του ζητώντας διαζύγιο, αρκεί να παραιτηθεί από κάθε αξίωση επιστροφής της προίκας που είχε καταβάλει ως γαμήλια παροχή στη σύζυγο του, η οποία και παραμένει στην πρώτην σύντροφό του. Αντίθετα, αν την αξίωση για διαζύγιο προβάλλει η σύζυγος, προτιθέμενη μάλιστα να επιστρέψει στο σύζυγό της τις γαμήλιες παροχές, τότε απαιτείται και η συναίνεση του συζύγου της. Κατ' αρχήν, ο άντρας φέρει τα βάρη του γάμου και αυτός είναι ο βασικός λόγος δικαιολόγησης του διπλού κληρονομικού μεριδίου του. Τα ανήλικα παιδιά, σε περίπτωση διαζυγίου, μοιράζονται στους γονείς ως εξής: το αγόρι μέχρι την ηλικία των 7 ετών και το κορίτσι μέχρι 9 ετών παραμένουν με τη μητέρα, ενώ ο πατέρας πληρώνει τη διατροφή την οποία ορίζει ο μουφτής. Απ' αυτές τις ηλικίες και μετά, τη γονική μέριμνα αναλαμβάνει ο πατέρας μέχρι την ενηλικίωσή τους. Όμως, εάν ο σύζυγος δεν πληρώσει τη διατροφή, χάνει το δικαίωμα να αναλάβει τη γονική μέριμνα.

24. Μιχαηλίδου Χ., «Οι θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα ιδίως κατά την έκθεση του ειδικού εισηγητή της Επιτροπής ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ», στο *Η θρησκευτική ελευθερία. Θεωρία και πράξη στην ελληνική κοινωνία και έννομη τάξη*, Αθήνα, Eunomia – Verlag 1997, σελ. 159-206.

Βάσει του ισλαμικού νόμου ο οποίος αντίκειται στις διατάξεις του Ελληνικού Συντάγματος περί ισότητας των δύο φύλων, τις σχέσεις μεταξύ των μουσουλμάνων διέπει σε θέμα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου ο ισλαμικός νόμος, σχέσεις που ρυθμίζονται από τον μουφτή. Αυτό σημαίνει ότι το διαζύγιο εξαρτάται από τον άνδρα, η σύζυγος είναι υποχρεωμένη να φύγει από την συζυγική εστία, παίρνοντας μαζί της μόνον την περιουσία της που είχε κατά την ημέρα του γάμου της και κάποιο μικρό χρηματικό ποσό για τους τρεις πρώτους μήνες. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, η διαζευγμένη γυναίκα συνοδεύεται από την κατακραυγή της κοινωνίας.

Σε μειονεκτική θέση βρίσκεται η μουσουλμάνα και σε θέματα κληρονομικού δικαίου. Σε περίπτωση που πεθάνει ο σύζυγος χωρίς παιδιά, τότε η γυναίκα θα πάρει το 1/4 της κληρονομιάς, ενώ σε περίπτωση που ο πατέρας του κληρονομούμενου είναι εν ζωή, του αναλογούν τα υπόλοιπα 3/4. Εάν υπάρχουν παιδιά η σύζυγος περιορίζεται στο 1/8. Οι γιοι παίρνουν πάντα διπλό κληρονομικό μερίδιο από τις κόρες. Όταν ο αποθανών αφήσει μόνο δύο κόρες τότε στην κληρονομητέα περιουσία υπεισέρχονται οι άρρενες συγγενείς του κληρονομούμενου. Αν επέλθει νέα επικοινωνία μεταξύ των συζύγων, τότε θα πρέπει να συναφθεί νέος γάμος και να ακολουθηθεί η διαδικασία που προβλέπεται από τον ισλαμικό νόμο. Όταν ο άνδρας που χώρισε με δική του πρωτοβουλία τη σύζυγό του, το μετανιώσει, κάποιες φορές εφαρμόζεται η εξής τιμωρία, που τηρείται πιστά κυρίως από τους «τουρκοφανείς-τουρκογενείς»: Υποχρεώνουν τον άνδρα να δεχθεί να κοιμηθεί η γυναίκα του ένα βράδυ με έναν ξένο άνδρα, τον οποίο τον διαλέγει ο ίδιος. Συνήθως, ο σύζυγος επιλέγει έναν τυφλό, προκειμένου να μην τον βλέπει και νιώθει ντροπή.

Το ποσοστό των διαζυγίων αν δεν συμπεριληφθούν οι Αθίγγανοι, στους οποίους η θρησκευτική συνείδηση παρουσιάζεται περισσότερο αμβλυμένη, κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα. Και αυτό παρατηρείται παρά το γεγονός, ότι οι προγαμιαίες σχέσεις για τη μουσουλμάνα είναι απαγορευμένες.²⁵ Πρωταρχικός παράγοντας, που διαμορφώνει το χαμηλό ποσοστό διαζυγίων στη μουσουλμανική κοινωνία, είναι η θρησκεία. Για τη μουσουλμάνα γάμος σημαίνει μεταπήδηση από την αυστηρότητα της πατρικής οικογένειας στην υποταγή της συζυγικής στέγης. Η μουσουλμάνα αναλαμβάνει νέα καθήκοντα και καταβάλλει καθημερινή προσπάθεια για να θεωρηθεί η παρουσία της απαραίτητη ή να κριθεί με

25. Ράσελ Μ., *Γάμος και ηθική κατάκτηση της ευτυχίας*, Αθήνα 1962, σελ. 87.

επιείκεια και από το σύζυγο και από τους συγγενείς του. Με αυτά λοιπόν τα δεδομένα, φυσικό είναι ο αριθμός των διαζυγίων να μειώνεται κατά το ήμισυ, αφού η γυναίκα ποτέ δεν αξιώνει διαζύγιο. Ένας δεύτερος λόγος που το ποσοστό των διαζυγίων βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα, είναι ότι ο γάμος αποτελεί σημαντικό γεγονός όχι μόνο για τους δύο συζύγους αλλά και για τις οικογένειές τους, με την έννοια ότι δημιουργείται μια στενή κοινωνική σχέση. Είναι μια σχέση συνεργασίας, αλληλεγγύης και κοινής προστασίας που συχνά λαμβάνει τη μορφή κοινωνικής συμμαχίας ανάμεσα στους συγγενείς των δύο συζύγων.

Σε περίπτωση διάλυσης του γάμου διαλύεται και η κοινωνική συμμαχία και οι συγγενείς μεταβάλλονται σε αντίπαλα στρατόπεδα καταλήγοντας και σε «βεντέτες». Σήμερα, παρά τις πιέσεις, οι θεσμοί του γάμου και του διαζυγίου αρχίζουν να χάνουν την αρχική τους μορφή, γιατί δεν μπορούν πλέον να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται. Ωστόσο, ακόμη και σήμερα οι μουσουλμάνοι διστάζουν να κάνουν το αποφασιστικό βήμα για να αλλάξει αυτή η κατάσταση. Ενώ δηλαδή η δύναμη της πραγματικότητας ωθεί να μεταβληθεί κάθε ξεπερασμένο θεσμικό πλαίσιο, εντούτοις, οι μουσουλμάνοι παραμένουν πιστοί στην παράδοση, γιατί θεωρείται αδιανόητο να υπάρξει ρήξη με το Κοράνι. Βεβαίως, στην ελληνική Θράκη, εκτός από το ζήτημα της σχέσης με τη θρησκεία υπάρχει και το πολιτικό κίνητρο, αφού κάθε σκέψη για διαφορετική εκτίμηση, έχει ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση από τους μηχανισμούς της Τουρκίας.

5. Ο ρόλος της γυναίκας

Η θέση της γυναίκας στην οικογένεια και τα δικαιώματά της σε σχέση προς τον άνδρα της δεν είναι καθόλου ευνοϊκά γι' αυτήν. Σύμφωνα με το Κοράνι οι άνδρες είναι κατά πολύ ανώτεροι των γυναικών και κατά συνέπεια δικαιούνται να τις εξουσιάζουν. Στην 34η παράγραφο του κεφαλαίου Νίσσα, το Κοράνι συνιστά στους άνδρες, «...πρώτα να συμβουλευθούν τις ατίθασες γυναίκες τους, στη συνέχεια να τις εγκαταλείψουν μόνες στην κλίνη τους. Αν και το μέτρο αυτό αποβεί ατελέσφορο να τις δέρνουν, σε περίπτωση όμως που αυτές υποτάσσονται δε θα πρέπει να αναζητούν αφορμές για να τις βασανίζουν».²⁶ Το διπλό κριτήριο που καθιερώνει το Ισλάμ σε σχέση προς τα δύο φύλα είναι τόσο

²⁶. Το ιερό Κοράνιο, μετάφραση - Σχόλια, Πεντάκη Γ., Αθήνα, Δημιουργία 1995 δεύτερη έκδοση.

έντονο σε βάρος της γυναίκας, ώστε ασφαλώς τη μετατρέπει σε δεύτερης κατηγορίας άνθρωπο.

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η κίνηση εκσυγχρονισμού που σημειώθηκε τον τελευταίο αιώνα του οθωμανικού κράτους και την πρώτη περίοδο επικράτησης του κεμαλισμού, περιλάμβανε μεν μεταρρυθμίσεις, ήταν όμως ως κίνηση επιφυλακτική ως προς την αναμόρφωση των δικαιοκτών και γενικότερα θεσμικών πλαισίων του γάμου και της οικογένειας. Αναμφίβολα, οι καινοτομίες που επέφερε στην Τουρκία και από τη δεκαετία του 1930 στη Θράκη η μεταρρύθμιση, στο πεδίο του αστικού δικαίου, μολονότι αυτές έρχονται σε πλήρη αντίθεση προς το ισλαμικό δίκαιο και τις παραδόσεις των μουσουλμάνων, έχουν επηρεάσει την οικογένεια, τόσο των πόλεων όσο και της υπαίθρου.

Η οικογένεια, παρ' όλο που είναι κατά κάποιο τρόπο πυρηνική, ο αριθμός των παιδιών είναι μεγαλύτερος από εκείνο των οικογενειών των πόλεων. Σε πολλές περιοχές διαβίωσης των μουσουλμανικών μειονοτήτων, κυριαρχεί ο τύπος της εκτεταμένης παραδοσιακής οικογένειας κατά τον οποίο συστεγάζονται πολλά ζευγάρια με τα παιδιά τους σε τρόπο ώστε όλοι μαζί να τελούν κάτω από κοινή πατρική εξουσία. Αυτό έχει ως επακόλουθο όλα τα μέλη της οικογένειας, να είναι συγγενείς του πατέρα-αφέντη. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου τα δεδομένα δεν επιτρέπουν τα νέα παντρεμένα ζευγάρια να εγκαθίστανται κάτω από την πατρική στέγη, αυτά μετακομίζουν σε τόπο κοντά στο νοικοκυριό των γονέων του συζύγου. Αυτό είναι συνέπεια της συνεργασίας όλων των συγγενικών επιμέρους πυρηνικών οικογενειών στην αγροτική παραγωγή. Κατ' επέκταση, ο οικονομικός σκοπός και η λειτουργία τους παραμένουν αναλλοίωτοι. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι νεότεροι αναδέχονται την περίθαλψη των πρεσβυτέρων, σ' άλλες οι πρεσβύτεροι βοηθούν τους νεότερους στο νοικοκυριό τους. Η άτυπη εφαρμογή του ισλαμικού δικαίου στις κληρονομικές υποθέσεις των αγροτών αποβαίνει συνήθως εις βάρος των γυναικών, δηλαδή της χήρας του αποβιώσαντος ανδρός και των θυγατέρων του. Έτσι, η κληρονομιά τις περισσότερες φορές σύμφωνα με τα ισχύοντα στον ισλαμικό νόμο, αποβαίνει εις βάρος των γυναικείων μελών της οικογένειας.²⁷

Στην αλλαγή δομής της αγροτικής οικογένειας κυρίαρχο ρόλο κρατά και η αυξημένη γεννητικότητα και ο εκσυγχρονισμός της γεωργικής παραγωγής. Όπως αναφέραμε, στην πραγματικότητα η αγροτική οικογένεια διατηρεί τη μορφή μιας οικονομικής επιχείρησης. Μέχρι σήμε-

27. Robinson M. *Ισλάμ και καπιταλισμός*. Αθήνα 1980. σελ. 98.

ρα παρ' όλη την ολοένα αύξηση των μεγάλων αγροτικών επιχειρήσεων κυριαρχεί ο τύπος των οικογενειακών επιχειρήσεων. Τα μέλη των οικογενειών έχουν συνείδηση της αναγκαιότητας διατήρησης της οικογενειακής συνοχής, προκειμένου να επιτύχουν διατήρηση ή και αύξηση της παραγωγής τους. Γι' αυτό, παρ' όλες τις αντιδικίες που υπάρχουν και είναι συνήθως εις βάρος των γυναικών, καταβάλλουν προσπάθειες να μη διασαλεύουν τις σχέσεις τους, ώστε να μην αλλάξει η μορφή της καλλιέργειας, άρα και η δομή και η λειτουργία της οικογένειας.

Παλαιότερα, τα σπίτια επικοινωνούσαν με πόρτες από αυλή σε αυλή, έτσι ώστε οι γυναίκες μπορούσαν να επισκεφθούν η μία την άλλη, χωρίς να βγουν στο δρόμο με κίνδυνο να τις δει αντρικό μάτι, που θα δημιουργούσε πρόβλημα στη μετέπειτα ζωή τους αν δεν ήταν παντρεμένες, ή στην οικογενειακή τους εάν ήταν νυμφευμένες. Η γυναίκα είναι ντυμένη με τον μαύρο μακρύ μανδύα και την καλύπτρα της κεφαλής, γιατί δεν πρέπει να φαίνονται οι καμπύλες του κορμιού της και να σκανδαλίζονται οι άντρες. Η καλύπτρα μπορεί να βγει μόνο μπροστά σε γυναίκες ή σε πολύ στενούς συγγενείς, που ορίζονται γενικώς αλλά και κατά περίπτωση. Βεβαίως, υπάρχουν οι εξαιρέσεις εκείνων των γυναικών που είτε επειδή μορφώθηκαν, ειδικά στην Τουρκία, είτε γιατί έζησαν στην Ευρώπη, είτε γιατί άσκησαν δικό τους επάγγελμα, είτε ακόμη γιατί οι σύζυγοί τους είναι νεωτεριστές. Αυτές ακολουθούν τη μέση οδό. Φορούν το χειμώνα παλτό και το καλοκαίρι καπαρντίνα, ή ημίπαλτο ή κάτι παρόμοιο και στο κεφάλι πολύχρωμη μαντίλα.

Εκτός από το ισλαμικό δίκαιο για τη θέση της γυναίκας που καθορίζει το ρόλο της στην κοινωνία, πολιτικοί λόγοι είναι αυτοί που την αποκλείουν από την κοινωνική ζωή και στοχεύουν στη συγκρότηση ελεγχόμενων ανθρώπων. Υπάρχει αποκλεισμός της από την κοινωνική και επαγγελματική ζωή και με το πρόσχημα της υπακοής στο θρησκευτικό νόμο επιτυγχάνεται η πλήρης χειραγώγησή της.

Εφόσον οι γονείς είναι αρκετά προοδευτικοί σχετικά με την εκπαίδευση, θα στείλουν τα κορίτσια στα έξι χρόνια τους στο δημοτικό σχολείο. Παράλληλα όμως είναι αρκετές οι περιπτώσεις ιδίως στα απομακρυσμένα χωριά, όπου οι γονείς αποφασίζουν ότι τα καπνοχώραφα έχουν ανάγκη από όλα τα διαθέσιμα χέρια, οπότε το κορίτσι υποχρεώνεται να εγκαταλείψει το σχολείο. Ακόμη πιο συνηθισμένη είναι η περίπτωση κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, όταν λόγω του φόρτου των εργασιών, τα κορίτσια και εάν χρειαστεί και τα αγόρια, εγκαταλείπουν το σχολείο για να βοηθήσουν την οικογένεια. Τα κορίτσια διακόπτουν τις σπουδές τους, με αποτέλεσμα να αγνοούν παντελώς την ελληνική γλώσσα.

να παραμένουν ουσιαστικά αναλφάβητες, να αδυνατούν να παράσχουν οποιαδήποτε βοήθεια στα παιδιά τους όταν αυτά φτάσουν σε σχολική ηλικία που πρέπει να πάνε στο σχολείο. αντιμετωπίζουν οι ίδιες μεγάλα προβλήματα στη ζωή τους και εξαρτώνται από τα άρρενα μέλη της οικογένειας. Εκτός από τους λόγους που σχετίζονται με την ιδιαίτερη αντιμετώπιση της γυναίκας, αποτρεπτικό ρόλο στη διακοπή φοίτησης κρατά και ο υποχρεωτικός συγχρωτισμός των κοριτσιών με τα αγόρια στα γυμνάσια και τα λύκεια, συγχρωτισμό που αποφεύγει η μουσουλμανική κοινωνία.²⁸

Στην κατάσταση της περιορισμένης παιδείας πρέπει να προστεθεί ότι περίπου τα μισά παιδιά έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με τον τουρκοκεντρικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης και με την ελληνική γλώσσα. ενώ τα κορίτσια μετά το μάθημα πάνε κατευθείαν στο σπίτι. χωρίς να αναπτύσσουν τα Ελληνικά τους. Ειδικά η πομακική και η αθιγγάνικη ομάδα, ενώ μαθαίνει στο σπίτι την μητρική της γλώσσα, μόλις φτάσει στη σχολική ηλικία θα προσπαθήσει να μάθει την ελληνική, την αγγλική, την αραβική για την ανάγνωση του Κορανίου και θα της επιβληθεί η εκμάθηση της τουρκικής γλώσσας. Γεγονός που έχει σαν αποτέλεσμα την εκρίζωση της μητρικής γλώσσας και την επιβολή της τουρκικής και τη μη σωστή γνώση της ελληνικής.

Όσα κορίτσια τελειώσουν το δημοτικό, έχουν ελάχιστες πιθανότητες να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο γυμνάσιο. Όσο απομακρύνεται κάποιος από τα αστικά κέντρα προς τις αγροτικές και απομακρυσμένες ορεινές περιοχές, τόσο μειώνεται, μέχρι μηδενισμού μερικές φορές, ο αριθμός των μαθητριών στα γυμνάσια.²⁹ Υπάρχουν σήμερα οικισμοί, στους οποίους δεν υπάρχει γυναίκα που να έχει συνεχίσει τις σπουδές της στο γυμνάσιο. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η πρώτη μουσουλμάνα σπουδάστρια της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης, απ' όπου αποφοιτούν δάσκαλοι για τα μειονοτικά σχολεία της Θράκης, εισήχθη μόλις το 1991.

Οι γονείς που θα ενθαρρύνουν να μεγαλώσει το κορίτσι φυσιολογικά και κυρίως να πάει στο σχολείο και μετά το γυμνάσιο, είναι ελάχιστοι και συνήθως στιγματίζονται από την κοινωνία για τη συμπεριφορά τους.

Έτσι, μπορούμε να τονίσουμε ότι η συμμετοχή των γυναικών στη

28 Όμιλος φίλων Νίκου Ράπτη, «Η σχολική εκπαίδευση, της μειονότητας της Θράκης. Από την εμπειρία των εκπαιδευτικών», *Σύγχρονα Θέματα*, 63, (1997), σελ. 54-60.

29 Καναχίδου Ε., *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1995, σελ. 74-75.

ζωή της μουσουλμανικής κοινωνίας, επηρεάζεται αρνητικά από δύο κυρίως λόγους: Ο πρώτος σχετίζεται με το εκπαιδευτικό σύστημα και την πρόσβαση των γυναικών, πρόβλημα που οφείλεται κυρίως στη δομή της οικογένειας η οποία προωθεί και ενθαρρύνει τα αγόρια στην εκπαίδευση και στην εργασία.

Ο δεύτερος λόγος αφορά την βαθιά αντίληψη της μουσουλμανικής κοινωνίας περί του ενεργού ρόλου της μόνο στην οικογένεια. Σ' αυτό προστίθεται και το γεγονός ότι ακόμα υπάρχουν μεγάλα νομικά εμπόδια (απόκτηση περιουσίας, κληρονομικά δικαιώματα) που δεν βοηθούν στην επίτευξη του σκοπού αυτού. Η συμμετοχή της πλειοψηφίας των γυναικών στη δημόσια ζωή είναι δύσκολη, λόγω του δεδομένου ότι ο ρόλος της γυναίκας ως συζύγου και μητέρας είναι κυρίαρχος. Η αντίληψη αυτή δημιουργεί και ένα φαύλο κύκλο ο οποίος οδηγεί στο να θεωρείται κατώτερη η συμβολή της γυναίκας σε δραστηριότητες άλλες εκτός αυτής της ανατροφής των παιδιών.

6. Συμπερασματικά σχόλια

Η ανάλυση της κοινωνίας των μουσουλμανικών μειονοτήτων της ελληνικής Θράκης, δείχνει ότι αυτή δεν έχει διαμορφώσει μια σύνθεση, που θα αναδείκνυε νέες δυναμικές και προοπτικές. Η κοινωνία φαίνεται ότι επιδίδεται στην αναπαραγωγή ευρωπαϊκών και ισλαμικών στοιχείων, αυτό που σε κοσμικές ισλαμικές χώρες και ιδιαιτέρως στην Τουρκία αποκαλείται αραβούργημα. Η έννοια του αραβουργήματος δεν περιορίζεται σε ορισμένες εκφράσεις των μουσουλμανικών μειονοτήτων αλλά επεκτείνεται και στο σύνολο της κοινωνικής ζωής. Η κοινωνία των μουσουλμανικών μειονοτήτων αρχίζει να συνηθίζει στα δυτικά στοιχεία, τα οποία τα προσαρμόζει στις δικές της παραδόσεις και τη δική της λογική. Ωστόσο, η εικόνα της Τουρκίας συνεχίζει να κυριαρχεί στη συμπεριφορά των μουσουλμάνων.

Η ισότητα των φύλων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των ανθρώπινων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών και πρέπει να εξασφαλίζεται. Η πραγματικότητα όμως δείχνει ότι η πλήρης κατοχύρωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων των γυναικών υπονομεύεται σε διάφορους τομείς της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Η μουσουλμάνα γυναίκα η οποία αρκετές φορές είναι ανικανοποίητη συναισθηματικά, αντιμετωπίζει ταυτόχρονα την καχυποψία και την ζηλοτυπία του συζύγου. Δίπλα σ' αυτά, η μουσουλμάνα έχει να αντιμετωπίσει την καταπίεση των ενστίκτων της, των οραμάτων της, των

σχεδίων της. Η κατακραυγή εναντίον των μουσουλμάνων συνεχίζεται με εντεινόμενο ρυθμό και γίνεται αιτία να διαλυθούν γάμοι και οικογένειες να έρθουν σε σύγκρουση. Η δυστυχία πριν το γάμο της γυναίκας και κατά τη διάρκειά του συνεχίζεται, ενώ η γυναίκα εξαναγκάζεται να παντρευτεί έναν άνδρα που δεν αγαπά και η οικογενειακή σύμπτωση και ομόνοια εξαρτάται από την πλήρη υποταγή της και την αλλοτρίωση της ίδιας. Στις ασθενέστερες τάξεις και κυρίως στον αγροτικό χώρο καταπιέζεται η γυναικεία προσωπικότητα, ενώ αρκετές φορές οι γυναίκες είναι και θύματα οικονομικής εκμετάλλευσης.

Η δομή της οικογένειας στις μουσουλμανικές μειονότητες, παρά τις επιρροές που δέχεται από ευρωπαϊκά πρότυπα και τις αλλαγές που συντελούνται στην υπόλοιπη Ελλάδα, κρατά τον συμπαγή ιστό της και την ιδεολογία της, η οποία είναι προσανατολισμένη σε στέρεες ισλαμικές αρχές, εμπλουτισμένες με τις προτεραιότητες της τουρκικής πολιτικής, σε αντίθεση με την ελληνική, η οποία περιορίζεται σε διοικητικές και γραφειοκρατικές κινήσεις, οι οποίες δημιουργούν καθεστώς γκέτο και αμυντικές-εχθρικές κινήσεις.

Η πολιτική απελευθέρωσης της γυναίκας στη μουσουλμανική κοινωνία της ελληνικής Θράκης προϋποθέτει την ένταξη της ισότητας, την καταπολέμηση των προκαταλήψεων και την αλλαγή της νοοτροπίας που επικρατούν. Κάθε βήμα προς την κατεύθυνση της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, προς την ισότιμη μεταχείριση της γυναίκας, προς την απελευθέρωσή της και συμβολή της στην κοινωνία, αποτελεί ένα μεγάλο βήμα προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Ένα βήμα προς την αξιοποίηση του συνόλου των ανθρώπινων πόρων, την ενεργοποίηση των ιδεών, των απόψεων, των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων του μισού και πλέον πληθυσμού των μουσουλμανικών μειονοτήτων και την απελευθέρωση της γυναίκας.